

архітектурно-мистецької школи, піднесення якої яскраво прослідковувалось в кінці XIX – першій чверті XX століття.

1. *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*. – Łódź: Fizet – Druk. – 2001. – №3. – С. 1 – 142. 2. Загайська Р. Церква в Підберіцях біля Винник // *Галицька брама. Винники*. – 2008. – №5–6. – С. 22–23. 3. *Kaplica Trójcy Świętej na Zamku Lubelskim. Historiya, teologia, sztuka konserwacja*. – Lublin. 1999. – С. 1–249. 4. Откович Т. Реставрація настінних розписів Модеста Сосенка в церкві Св. Миколая в Золочеві // *Бюлетень ННДРЦ Україна (ЛФ)*. – 2008. – №10. – С. 130–134. 5. Радомська В. Модест Сосенко – автор розпису храму Арх. Михаїла у Підберіцях // *Збереження та порятунок сакральних пам'яток Галичини*. – Львів: Срібне слово. – 2006. – №1. – С. 50–54. 6. Радомська В. Повернення Модеста Сосенка // *Зерна*. – 1994. – №1. – С. 33–38. 7. Радомська В. Проблема реставрації стінопису Модеста Сосенка в контексті збереження архітектурно-мистецької пам'ятки // *Вісник НУ «Львівська політехніка». «Архітектура»*. – 2009. – №656. – С. 190–195. 8. *Renowacje i Zabytki*. – Kraków: A. i P. «raport». – 2003. – №1 – С.1–151. 9. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация* // *Монографический сборник статей ВНИИР*. – М., 1988. – №11. – С. 7–343.

УДК 72. 02

В.Р. Радомська, М.І. Ніконова

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури

СГРАФІТО. ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ В АРХІТЕКТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ м. ЛЬВОВА

© Радомська В.Р., Ніконова М.І., 2010

Розглянуто сграфіто як техніку декорування архітектурних площин, його техніко-технологічну, естетичну особливість та збереженість в архітектурному середовищі Львова.

Ключові слова: сграфіто, техніка, технологія, збереженість, паспортизація, консервація, реставрація.

Sgraffito has been examined as a technique for the decoration of the interior walls and facades of architecture, its technical and technological, aesthetic features and conservation in the architectural environment of Lviv.

Keywords: scratchwork, technique, technology, stored, passport system, canning, restoration.

Постановка проблеми

Збереження культурної спадщини, зокрема декорів архітектурної площини фасадів, інтер'єрів Львова набуває актуальності. Всестороннє дослідження, науково-практична паспортизація, документація та відповідне призупинення деструктивних процесів руйнації пам'ятки загалом і настінних декорів, виконаних в техніці сграфіто зокрема – завдання для науковців, реставраторів, студентів профільюючих напрямків на шляху пам'ятко-охоронної діяльності міста Львова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Активно досліджують естетично-матеріальну структуру одного із видів декору – сграфіто – польські науковці [1, 8–10]. Проблематику сграфіто Львова, їх збереження з огляду матеріально-фізичної будови розглядає професор Краківської академії мистецтв М. Стець [8, 10]. Його

дослідження робить вагомий внесок у впорядкування та вивчення цієї техніки, беручи до уваги відмінності, специфіку в технологіях та структурах сграфіто. Львівські мистецтвознавці досліджують творчість художників та форми декору мистецтва Artdeko, зокрема митця Казимира Пьотровича – автора ряду збережених у Львові декорів сграфіто [3].

Формування цілі статті

Метою дослідження є огляд існуючих у Львові декорів архітектури, виконаних в техніці сграфіто, їх аналіз та проблема збереження.

Виклад основного матеріалу

Декор є визначальним фактором для цілісності та повноти сприйняття архітектури. Декор виокремлює одну будівлю з-посеред інших, надає рис індивідуальності, часто акцентує призначення споруди. Серед таких видів оздобы архітектурної площини фасадів, як скульптура, рельєф, мозаїка, розписи, елементи ковки, лиття, особливе місце займає техніка сграфіто. Техніка сграфіто дає змогу безпосередньо ввести графіку в архітектуру, а технологія виконання робить це «введення» максимально органічним.

Сграфіто – техніка декорування, основний принцип якої полягає в нанесенні на мур чи стіну кількох різнокольорових верств мінерального пісочно-вапняного тиньку. Внаслідок риткування у верхній верстві тиньку до рівня нижньої створюється рисунок. Видиму частину верхньої верстви ми умовно називаємо «світлом», нижньої – «тінню». [8, 10]. Час зародження цієї техніки припадає на добу Ренесансу з територіальною локацією в Італії. Популярність сграфіто в Італії спричинила велике зацікавлення цією технікою у XVI–XVII століттях у заальпійських країнах. Про це свідчить «міграція» майстрів, яких заангажували на територіях Австрії, Швейцарії, Мадярщини, Чехії, Німеччини, Польщі. Вони репрезентували різний клас італійського ренесансу і походили із різних регіонів, але переважно з півночі Італії – Ломбардії і Тоскани. Значна кількість зrealізованих декорацій сграфіто є задокументовані в архівах, деякі підтвержені авторськими інскрипціями, зокрема ряд творів у Польщі, Чехії [9]. Близько другої половини XVII століття техніка сграфіто втрачає свою популярність, перестає бути «модною», а з часом переходить у забуття. Після двохсотлітньої стагнації, в першій половині XIX століття два історики – А. фон Толі і А. Самтер розбудили зацікавлення до цього типу декорування архітектури. У багатьох публікаціях з'являються історіографічні, технологічні відомості, дослідження, пов'язані з технікою сграфіто.

Хоча ця техніка декору є доволі тривкою (риткування виконується в вологій верхній верстві тиньку, частинки карбонату вапна, накопичуючись на зрізаній поверхні, створюють міцну захисну оболонку), однак існують руйнівні процеси, характерні для сграфіто: втрата зчеплення з основою та міжверстового контакту, вивітрювання поверхневих структур, зміна колористики композиції.

Як приклад проведення реставраційно-консерваційних заходів сграфіто, що зазнало дії руйнівних факторів, можна розглянути сграфітні декорації на східному фасаді будинку театру м. Трондгаім в Норвегії [9]. Ці декори зазнали два етапи реставраційних робіт – 50-ті рр. XX століття, та 1975 рік (останні було виконані професійно, з дотриманням науково-аналітичних та технологічних засад. Програмою реставраційних заходів передбачено очищення поверхневих та впресованих забруднень, зняття неавтентичного набілу, консолідування розшарувань та деформацій усіх верств сграфіто, заповнення втрат тиньку аналогічним (пісок, вапно), з подальшою реконструкцією рисунка (риткування сграфіто). У місцях, де було повністю втрачено оригінальний набіл, новий накладали двома верствами. Оригінальну колористику цього сграфіто встановили за допомогою стратиграфічного аналізу. За результатами цих досліджень було проведено колористичну реконструкцію автентичних набілів (вапняне «молоко» з відповідною гамою пігментів). Естетичну цільність композицій завершено процесом реставраційних тонувань, внаслідок яких пам'ятка втратила автентичну естетику, оскільки потемнілі ділянки реставраційної ретуші спотворювали цільність сприйняття композиції – невід'ємної риси цього виду декору. Під час сучасного фізико-хімічного дослідження цієї пам'ятки (1999 р.) група художників-реставраторів з Польщі (ASP, Краків) засвідчила: консерваційно-реставраційні заходи були проведені на доброму технічному рівні, але естетикою знехтували.

Рис. 1. фрагмент сграфіто на східному фасаді будинку театру в м. Трондгаймі у Норвегії (Діва з тамбурином)

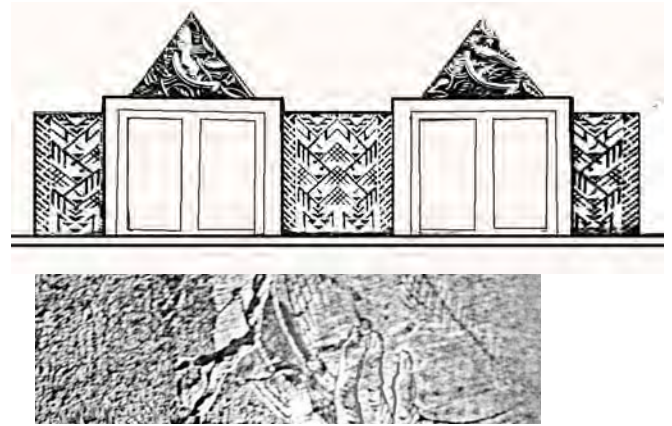

Рис. 2. Стан сграфіто до початку реставрації

На превеликий жаль, щодо сграфіто Львова неможливо критикувати як естетичний бік консерваційних процесів, так і будь-який інший. Зумовлюється ця ситуація майже повною відсутністю фахівців із створення та виконання цього декору та науковців-реставраторів.

Збережені зразки сграфіто у Львові датуються переважно 30-ми роками ХХ століття. Вони створені в період нового етапу зацікавленням сграфіто з погляду техніко-технологічної та естетичної форми декору архітектури. Збережені об'єкти знаходяться за адресами:

- вул. О. Архипенка, 32 (1930 р., арх. Врубель, виконавець сграфіто К. Пьотрович), (рис. 1-3).
- вул. Я. Стецька, 13 (1930 р., арх. Червінський, виконавець сграфіто К. Пьотрович(?)), (рис. 4).
- вул. Т. Копистинського, 6 (1934 р., проект сграфіто М. Каннель(?)) [2] (рис. 6).
- вул. Конопницької, 3 (1937 р., арх. Врубель, Карасинський)
- вул. Вітовського, 9а (1937 р., арх. П. Тарнавецький, можливо, власний проект сграфіто)
- вул. У. Самчука, 19 (1936 р., арх. Домінік Вухович) (рис. 5).
- вул. Й. Сліпого, 11 (рис. 8).
- вул. Кибальчича, 11 (1933 р., арх. Врубель, проект модифікованої форми сграфіто О.-Е. Божемський (?)) (рис. 7).
- вул. Паркова, 8 (1898 р., К. Боблік).
- вул. Гвардійська, 7–9 (1936 р., модифікація сграфіто).

Незважаючи на рівень виконання, найцінніші і складні у реалізації фігуративні композиції. Прикладом таких у Львові є сграфітні панно, створені у 60-ті роки ХХ століття на вулиці Й. Сліпого, 11.

Сграфіто Львова, що збереглись до нашого часу, переважно створено ремісниками. Однак перлиною цього мистецтва можна вважати наділені рисами індивідуального виконання композиції сграфіто К. Пьотровича. Дослідники львівського митця, яскравого представника ART DECO – Казимира Пьотровича (29.08.1907–1980 рр.), випускника художньо-промислової школи у Львові, зазначають про перше замовлення – оздобу в техніці сграфіто на розі вулиць Святого Яцека (Архипенка) і Тарнавського [2]. Композиція та стилістика декору в стилі функціоналізму авторства Пьотровича і на еркері будинку вулиці Я. Стецька, 13. Решта об'єктів львівського сграфіто залишається анонімними.

Важливим етапом на шляху пізнання цієї техніки є достеменно техніко-технологічне дослідження кожного об'єкта, оскільки виводити однотипну технологію виконання не є доцільно. Це підтверджує публікація професора М. Стеця, який обстежив вцілілі об'єкти архітектури Львова з декорами сграфіто. [8] Важливим й актуальним аспектом дослідження пам'яток художньо-декоративного характеру у Львові є їх збереженість.

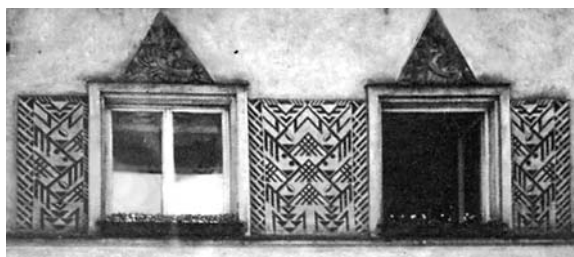

Рис. 1. Схематичне зображення будинку на вул. О. Архипенка, 32 (виконавець сграфіто К. Пьотрович). Загальний вигляд та фрагмент

Рис. 2. Фрагмент сграфіто (торцева стіна будинку, вул. Тарнавського)

Рис. 3. Вивітрювання верств. Стан 1930 р. (архівне фото). Сучасний стан

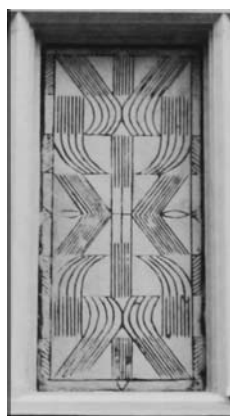

Рис. 4. Будинок на вул. Я. Стецька, 13

Рис. 5. Фрагмент будинку на вул. У. Самчука, 19

За візуальними спостереженнями вирізняємо характерні процеси деструкції львівського сграфіто: поверхневі забруднення, які спотворюють колористику, фізичні знищення – втрата або розшаровування верств, послаблення адгезії між верствами та основною кладкою будинку, історичні поновлення, нефахові реставраційні втручання та реноваційні реконструкції кольору (в ритвинах і на площинах) та форм первісного рисунка, поверхневі стяжки тиньку, відмінного за технологією тощо, механічні тріщини архітектурної основи (цегляна, кам'яна кладка), затікання, потрапляння надмірної вологи, у результаті незадовільного стану водовідводів, дахів тощо.

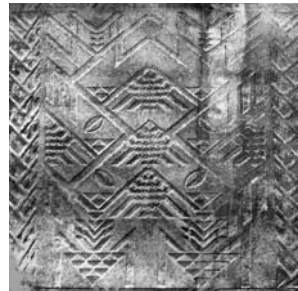

Рис. 6. Будинок на вул. Копистинського, 6. Загальний вигляд (Фото 2009 р.). Схематичне зображення. Сграфітне панно: деструкція, спричинена затіканням

Рис. 7. Будинок на вул. Кибальчича, 11: а – загальний вигляд;
Б б – графічне зображення модифікованого сграфіто – різьба по тиньку

Виявлення причин знищення – необхідна складова фахової консервації та призупинення деструктивних процесів. Аналізуючи стан збереженості та економічну, фахову грань цієї проблеми, першочерговим пріоритетним етапом є наукова інвентаризація та консервація об'єктів. Якщо керуватись меркантильним бажанням «косметичної реставрації», то ліквідація наслідків, а не виявлення причин, може нашкодити об'єктові, а «реставрація» може виявитись безрезультатною. Видимі фактори руйнування – відставання верств від кладки стіни, тріщини в структурі муру – перший етап обсервації. Однак для визначення всіх процесів деструкції мають значення фізичні, хімічні, біологічні, мікологічні фактори. Часто буває, що руйнівні процеси призупинились, але наслідки з'являються лише зараз. Також причиною руйнування може бути недотримання технології виконання. Переважно, для створення сграфіто використовували локальні матеріали, властивості яких можуть вплинути на якість. Окрім фізико-хімічних і біологічних деструктивних чинників, не менш вагомий – діяльність людини. Світовий досвід свідчить, що значна кількість затинькованих автентичних композицій при їх розкритті мали значні втрати. Пігменти змінюють свій колорит при потраплянні на їх поверхню складників тиньку і солей. Це призводить до зміни колористики, пожовтіння, утворення плям. Наприклад, тривала дія пташиного посліду, в якому знаходяться органічні сполуки (азот і солі), поєднано з вологою викликає розклад пігменту і зміну кольору. Значна проблема – поверхнева деградація внаслідок вивітрювання. Первинне руйнування верхніх верств спричиняє поступову деструкцію тиньків сграфіто.

При виборі принципів реставрації сграфіто можна керуватись двома головними концепціями: повний цикл заходів, мінімальне втручання в об'єкт реставрації. Визначальний фактор – степінь збереження, наявність матеріально-професійного балансу. Але без сумніву – реставраційні,

будівельно-реноваційні роботи не повинні спричинити до втрати композиції сграфіто та її художньої вартості. Історіографічний досвід реставраційної практики в Європі цього виду мистецтва має певні напрацювання та постійно випрацьовує новий спектр методологічної реставрації [1, 9], беручи за основу неруйнівне втручання в матеріально-фізичну структуру об'єкта.

Дослідивши збережені об'єкти, можна резюмувати та з боєм констатувати факт, що львівські перлини сграфітного мистецтва переважно перебувають в незадовільному стані. Наприклад, цінні зразки К. Пьотровича по вулиці Архипенка, 32, безповоротно руйнуються. Позитивним прикладом належного відношення до таких декорів є реновація будинку на вул. Стецька, 13 (проект К. Пьотровича, 1929 рік). Значна кількість об'єктів – вулиця Вітовського, 9а, декори фасаду на вул. Конопницької, 3 (1936р., проект Т. Врубель, А. Карасинський) та інші – у задовільному стані збереження, однак пилові забруднення спотворюють колористику ритму, що робить сприйняття цілісності декору та його функції не зовсім привабливими, а естетичний чинник сприйняття будівлі часто спричиняє до нефахових втручань і у результаті – до знищення.

Рис. 8. Фігуративні панно, виконані в техніці сграфіто на вул. Й. Сліпого, 11 (60-ті рр. XX ст.)

Висновки

Впорядкування та достовірна паспортизація історичних будівель Львова з декором сграфіто – нагальна проблема, вирішувати яку необхідно професійними консерваційно-реставраційними заходами. Незадовільний стан будинків (вул. Архипенка, 32) спричиняє до подальшої деструкції матеріально-фізичної структури тиньків і у наслідку – повної руйнації декорів сграфіто. Відходять у небуття безцінні зразки естетично-технічної «програми» пошуку стилю в архітектурних комплексах та спорудах першої половини XX ст. Львова. Сграфіто як техніку декорування практично не застосовують у сучасній архітектурі, однак її поступово відроджують на кафедрі сакрального мистецтва Львівської академії мистецтв. Студенти проводять практичні студії з відновлення та введення цього надзвичайно витонченого декору – графіки на площині в структурі архітектурного комплексу.

1. *Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*. – Łódź: Fizet – Druk. – 2008. – №1–4 (72–75). – С. 32 – 37. 2. Гранкін П. Сграфіто у Львові // *Будуємо інакше*. – 2000. – №3. – С. 15-17. 3. Банцекова А., Сьомочкін І. Казимир Пьотрович – художник ART DECO // *Галицька брама*. – 1996. – №11. – С. 4–5. 4. Ніконова М. Сграфіто Львова // *Матеріали студентської конференції*. – 2009. 5. Соколова Т. *Архитектурные обмеры: Учеб. пособие*. – М: «Архитектура С». – 2007. – С. 112. 6. Лясковський О. *Методичні вказівки до виконання обмірної практики для студентів першого курсу базового напрямку 6.1201 «Архітектура»*. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2003. – С. 25. 7. Stec M. *Sgraffito Lwówa // Renowacje i Zabytki*. – Kraków: A. i P. «raport». – 1999. – №2. 8. Stec M. *Konserwacja sgraffit w Trondheim // Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki*. – Łódź: Fizet – Druk. – 1999. – №1 (36). – С. 24–31, 10. Стець М. *Створення і реставрація сграфіто // Будуємо інакше*. – 2000. – №3. – С. 9–11.